

**Олександр БОНДАРЧУК,
Віталій БОНДАРЧУК,
Юлія ФІЛІП'ЄВА**

Християнська символіка в декорванні острозьких кахель

В результаті багаторічних досліджень видатної пам'ятки оборонного зодчества України кінця XVI ст. Круглої вежі на Замковій горі в м. Острозі було отримано величезну (в кілька десятків тисяч) колекцію фрагментованої кераміки. В основному це уламки горщиків, макітер, мисок та інших типів посуду. Однак, крім фрагментів посуду, значний відсоток становлять уламки пічних (коробчастих) кахель. В процесі систематизації і реставрації було виділено дві, приблизно однакові за кількістю групи – поливаних і неполиваних виробів. В свою чергу, серед поливаних відібрані фрагменти кахель, покритих зеленою поливою (їх переважна більшість), коричневою, голубою. Є в колекції і так звані поліхромні кахлі.

Серед різноманіття декору кахель нашу увагу привернули ті зеленополивані уламки в декорванні яких були використані елементи християнської символіки. Одну з таких кахель вдалося реставрувати майже повністю (див. Додаток 2). Дзеркало її – квадратної форми (22х22 см). Сама пластина товщиною 0.5 см, в тісті значна домішка дрібного піску. На відстані 1.5 см від її зовнішнього краю знаходиться внутрішня рамка, яку утворюють крупні рельєфні трикутники, що стикаються між собою таким чином, що зовнішні краї утворюють пряму лінію, а кути направлені до центру кахлі. Основну площу пластини займає зображення великого кола, утворене крупними крапкоподібними виступами. В центрі виробу горизонтально розміщені три латинські рельєфні букви IHS. Краї літери S паралельні, інших двох звужуються до середини висоти. Над поперечною букви H поміщено зображення чотирикінцевого хреста, в основі якого стилізований малюнок пагорба з трьох частин, центральна з яких, на яку спирається основа хреста, приблизно в два рази вища за бокові. Рамена хреста звужуються до центру, поверхня їх жолобчата. Під буквою H серцевидне зображення, котре нагадує листок липи чи береста. Нижній кінець його, відігнутий вліво, торкається кола. Від центру верхнього краю цього зображення вгору, а від двох верхніх виступів вліво і вправо, з деяким відхиленням від уявної горизонтальної лінії, відходять короткі прямі – знову ж таки рельєфні лінії, що завершуються ромбічними виступами, один з яких майже торкається нижнього кінця букви I, інший букви S. Зліва і справа від цього серцевидного малюнку

по п'ять крапкоподібних виступів, розміщених таким чином, що утворюють хрест. Аналогічні розміщені з боків від поперечного рамена великого хреста. В кутах внутрішньої рамки – чотири херувими (рельєфне коло з прилягаючими крилами, які розпростерті над великим колом. Носи херувимів подані у вигляді букви S, верхній вигин якої одночасно є правою бровою, очі «лінзовидні»). На цій кахлі дрібні деталі добре не прочитуються, оскільки кахля покрита товстим шаром поливи темнозеленого (захисного) кольору. Однак, це добре видно на фрагментах інших кахель з аналогічним сюжетом (див. Додаток 2а) (судячи по відтінкам поливи салатовий, захисний і яскравий темнозелений) – крім цієї кахлі, було ще три серії таких виробів, які по сюжету відрізняються лише тим, що велике коло передано не крапкоподібними виступами, а у вигляді суцільного пружка і відсутня внутрішня рамка – трикутники відсунуті на самий край дзеркала і розвернуті на 180 градусів. Площина хреста на цих фрагментах не жолобчата, а у вигляді суцільного рельєфного виступу. Різняться вони також і товщиною пластин – цієї кахлі 0.4-0.6 см, інших – 0.6-0.9 см і висотою румпи (відповідно 6.8 см і 8.9 см).

Мотив хреста в декорі кахель, зокрема, пізніх мальованих, – досить поширений (особливо в окремих регіонах) сюжет. Вивченню такого типу кахель присвячено чимало публікацій етнографів і мистецтвознавців [1]. На нашій кахлі бачимо так званий «латинський» тип хреста з довгим стояком, який спирається на трисхідчасту основу, – отже, це Голгофський хрест на якому був розп'ятий Ісус Христос (трисхідчаста основа – нагадування про двох розбійників, які були розп'яті поруч).

Середню частину композиції займає монограма IHS. Це можна трактувати як першу і останню літери імені Ісуса, яке в середньовіччя писалося IHESUS. Є інша версія, згідно якої ці літери є початковими буквами виразу «Jesus Nominum Salvator» (Ісус Спаситель людства). Відповідно з третьою версією – три стріло(цвяхо)подібні зображення під літерою «Н» спочатку були буквою «V», і тому монограма розшифровувалась як «In Hoc Signo Vinces» («Цим переможеш») – слова, які по легенді побачив на небесах під зображенням хреста римський імператор Костянтин I Великий перед битвою з Максентієм біля Мульвійського мосту в 312 р. н. е. [2].

Певні утруднення викликала атрибуція листовидного зображення, подібного до листка береста – символу мучеництва в християнстві. Відхил нижнього краю цього символу робить його схожим саме на листок. Однак, те, що в його верхній частині, крім центрального цвяховидного зображення, є ще два бокові, схиляє до думки, що це зображення саме серця, як духовної посудини, вмістилища душі. Дві короткі лінії з

боків від парасольковидного елементу можуть бути трактовані як кровоносні артерії, а стріловидні зображення як цвяхи, якими було прибито до хреста тіло Ісуса. Це чітко видно лише на центральному зображенні. Однак, на фрагментах інших кахель бокові елементи мають абсолютно такий же вигляд як і центральний (див. Додаток 26). Якщо допустити, що це зображення стріл, які пронизують серце – це символ Спасителя, що прийняв муки заради людей. Разом з тим серце, пронизане стрілою, символізує щире й глибоке каяття та збереження відданості Богу попри будь-які випробування в житті віруючого (в католицькій церкві є свято Серця Христового, яке відзначається з 1765 р.). Серце, увінчане терновим вінком, було атрибутом засновника ордену єзуїтів Ігнатія Лойоли [3] (див. Додаток 3). Вся композиція поміщена в велике коло – давній язичницький символ сонця [4], з яким у середньовіччя почали уособлювати Ісуса Христа. До речі, хрест поміщений в коло – язичницький символ вогню [5], хоча навряд чи давній майстер (на зовнішній стороні румпи зберігся відбиток його пальця зроблений зеленою поливою) мав це на увазі.

Отже, на кахлі бачимо емблему ордену єзуїтів, які в XVI ст. зробили напис IHS своїм символом додавши хрест над літерою H та три цвяхи (символ Розп'яття) внизу [6] (див. Додаток 1).

Датована ця знахідка може бути періодом до 1773 р. – року заборони ордену. Спокусливе більш точне її датування в проміжку між 1765 і 1773 рр.

В численній фондовій збірці кахель заповідника, яка почала формуватись ще з часу заснування музею в 1913 р., особливо поповнилася в останні десятиріччя і буде надалі поповнюватися по мірі поступової реставрації артефактів здобутих в ході археологічних досліджень, – кахлі з таким сюжетом немає. Не знаходимо відомостей про такий тип кахель і в дослідженні О. Годованок присвяченому острозьким кахлям [7]. Не згадує про аналогічні знахідки і А. Колупаєва в своїй капітальній монографії присвяченій кахельному виробництву [8]. Можливо, цей раритет – перша знахідка з таким сюжетом в історії українського кахлярства загалом. Разом з тим це і матеріальне підтвердження перебування єзуїтів в місті Острозі.

Література

1. Діденко О. Хрещаті кахлі з Уманщини // Українське гончарство. – Київ – Опішне, 1993. Кн. 1. – С. 223-235; Забашта Р. До питання функціонально-семіотичного сенсу косоного хреста // Українська хрестологія. Тези і резюме наукової конференції. – Львів, 1996. – С. 16; Івашків Г. Хрест в українській кераміці к. XIX – поч. XX ст. (на матеріалах фонду народної кераміки МХП) // Українська

хрестологія. Мистецтвознавчі дослідження. – Львів, 1997. – С. 116-117; Івашків Г. Прадавні та християнські мотиви на кахлях зі збірки Петра Лінінського // Український керамологічний журнал. – 2005. – № 1-4, – С. 93-107; Колупаєва А. Релігійна тематика в українських кахлях XV-XIX ст. // Народнознавчі зошити. – 1996. – №4. – С. 230-237; Колупаєва А. Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевистість // Львів, 2006, – С. 257-264; Лашук Ю.; Лобурак І. Сакральні сюжети і мотиви в кераміці Покуття // українське гончарство. Національний культурологічний щорічник. За рік 1995 / упор; ред. О. Пошивайла. – Кн. 3. – Опішне, 1996. – С. 273-285; Селівачов М. Хрестові мотиви в українській народній орнаментіці XIX-XX ст. // Українська хрестологія. Тези і резюме наукової конференції. – Львів, 1996. – С. 8-9; Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). – К., 2005. – 399 с., іл.; Станкевич М. Структури художнього тексту хреста // Українська хрестологія. Мистецтвознавчі дослідження. – Львів, 1997. – С. 12.

2. Holy name of Jesus [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.newadvent.org/cathen/07421a.htm>.

3. Символіка Сердца [Електронний ресурс] Режим доступу: http://frizia.agni-age.net/simvol_s.htm#oben

4. Рыбаков Б. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1994. – С. 296; Рыбаков Б. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1987. – С. 486, 524.

5. Рыбаков Б. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1994. – 608 с. Рыбаков Б. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1987. – С. 486, 524.

6. Holy Name of Jesus [Електронний ресурс] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Name_of_Jesus.

7. Годованюк О. Острозькі кахлі // Народна творчість і етнографія. – 1971. – № 3. – С. 93-96.

8. Колупаєва А. Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевистість // Львів, 2006, – 384 с.

Додаток 1

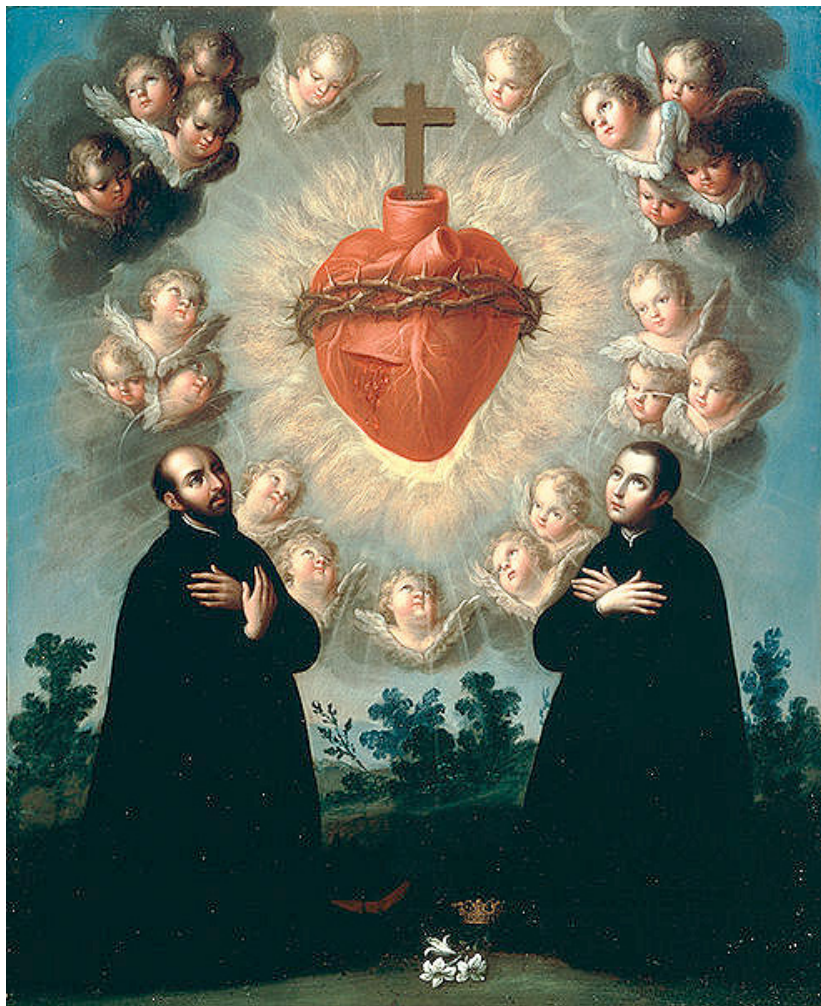
Додаток 2

Додаток 2 а

Додаток 2 б

Додаток 3

Священне серце Ісуса Христа з Св. Ігнатієм Лойолою і Св. Луїзом Гонзагою. Картина мексиканського художника Хосе де Паеза (1727-1790)